

РУСАН В.М.,
Національний інститут стратегічних досліджень
завідувач сектору аграрних та земельних відносин
відділу секторальної економіки
старший науковий співробітник,
кандидат економічних наук,

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРНИХ ЗМІН НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Анотація. В статті розглянуто особливості структурних змін в національній економіці України та виявлено системні проблеми що впливають на розвиток національного господарства. Виявлено, що сучасний стан інноваційної діяльності, як важливого елементу, що впливає на структурний розвиток економіки країни, не сприяє модернізації національної економіки, випуску продукції з більшим вмістом доданої вартості, конкурентоспроможної на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Ключові слова. національна економіка, структурні зміни, інноваційна діяльність, промислове виробництво.

Аннотация. В статье рассмотрены особенности структурных изменений в национальной экономике Украины и выявлены системные проблемы, влияющие на развитие национального хозяйства. Выявлено, что современное состояние инновационной деятельности, как важного элемента, который влияет на структурное развитие экономики, не способствует модернизации национальной экономики, выпуску продукции с большим содержанием добавленной стоимости, конкурентоспособной на внутреннем и внешнем рынках.

Ключевые слова. национальная экономика, структурные изменения, инновационная деятельность, промышленное производство.

Annotation. The article examines the peculiarities of structural changes in the national economy of Ukraine and reveals the systemic problems influencing the development of national economy. It reveals that the current state of innovation activity which is an important element having impact on structural development of national economy, doesn't facilitate the modernization of national economy and manufacturing of goods with high added value able to compete on domestic and foreign markets.

Key words: national economy, structural changes, innovation activity, manufacturing.

Постановка проблеми. З набуттям незалежності національна економіка України об'єктивно постала перед низкою проблем структурних змін, пов'язаних із запровадженням інституту приватної власності, порушенням коопераційних зв'язків у межах колишнього СРСР, відкритості внутрішнього ринку для товарів іноземного походження та рядом інших. Безумовно, без суттєвих втрат на початковому етапі реформування національної економіки не вдалося обійтися, втім певним чином потенціал базових галузей вдалося зберегти, що в нинішніх умовах є базою формування подальшої стратегії розвитку держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем структурних змін в національній економіці присвячені роботи Гейця В.М., Шинкарука Л.В. [1], Кравченка Л.А. [2], Амоша О.І., Аптекара С.С. [3], та ряду інших вчених.

Метою статті є аналіз структурних змін національної економіки та виявлення особливостей її формування та подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Національне господарство країни представляє собою складну систему, що складається з багатьох макроекономічних елементів, тісно пов'язаних між собою. Співвідношення між цими елементами і становлять економічну структуру, яка має величезний вплив на процеси збалансування пропорцій розвитку національного господарства, досягнення сталих темпів економічного зростання, що у кінцевому підсумку й обумовлює прогрес структурного розвитку. Структура національного господарства (національної економіки) представляє собою співвідношення між елементами економічної системи, які виокремлюються в залежності від аспекту наукового аналізу. Традиційно розрізняють: галузеву, відтворювальну, регіональну, зовнішньоторговельну та соціальну структуру економіки [2, С. 69].

Водночас, економічна структура, як сукупність сталих зв'язків між елементами економічної системи, які забезпечують збереження та утримання її основних властивостей за різних зовнішніх і внутрішніх змін, визначає довгострокові характеристики тієї чи іншої економічної одиниці, що розглядається. У зв'язку з цим вона є поняттям, проміжним між «економічною системою» та «економічним режимом» (устроєм, методом правління; встановленим порядком економічного життя, у тому числі через структурні зміни (структурну /промислову політику). Втілюючи економічні й технічні умови організації господарської діяльності, економічна структура встановлює загальні рамки економічної активності, а економічний режим виступає однією із характеристик компонентів структури даної економіки [4, С. 574].

На початку 90-х років ХХ ст. найбільшу питому вагу промислового виробництва займали металургія, харчова промисловість та важке машинобудування (рис. 1), тоді як у 2012 р. це вже були паливно-енергетичний комплекс та добувна промисловість, металургія а також харчова промисловість (рис. 2).

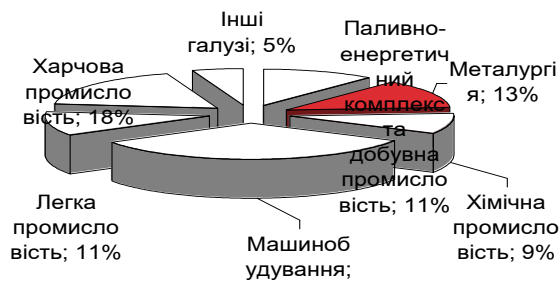


Рис. 1. Структура промислового виробництва в Україні у 1991 р. (питома вага обсягів виробництва у окремих галузях до всього промислового виробництва, %) *

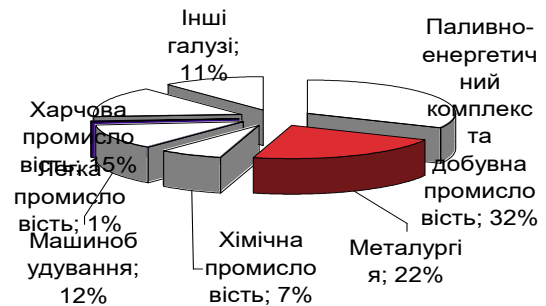


Рис. 2. Структура промислового виробництва в Україні у 2012 р. (питома вага обсягів виробництва у окремих галузях до всього промислового виробництва, %) *

* Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Таким чином, в Україні структура промислового виробництва змінилася в бік зростання у ній частки паливно-енергетичного комплексу та добувної промисловості а також металургії, які є експорторієнтованими секторами, що ставить національну економіку у залежність від зовнішньої кон'юнктури, світового попиту та ціноутворення на промислову продукцію. Крім того, вітчизняна економіка все більше втрачає від дорогих енергоносіїв для вітчизняної промисловості, яка носить сировинний характер.

Слід відмітити, що на структуру виробництва продукції за галузями економіки значно впливали кризові явища, спричинені внутрішніми і зовнішніми факторами. Так, остання світова фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. значно вплинула на розвиток як реального сектору економіки, так і сфери послуг. Економічне зростання у післякризовий період мало переважно відновлювальний характер і не сформувало стійких позитивних тенденцій та структурних змін щодо розширеного відтворення. Воно було забезпечене передусім галузями реального сектору економіки, за рахунок промисловості, яке у 2011 р. зросло на 7,6 % порівняно з попереднім роком (його внесок у загальний приріст ВВП у 2011 р. становив 2,0 в. п.), і сільському господарстві – на 17,5 % (внесок – 1,4 в. п.) Порівняно значним був внесок у зростання ВВП сфери транспорту й торгівлі (кожна 0,8 в. п.) [5, С. 15-16].

Крім того, технологічний рівень розвитку української промисловості залишається на вкрай низькому рівні – понад 95 % промислової продукції в Україні виробляється на підприємствах третього та четвертого технологічного укладу (металургія, хімічна промисловість, паливно-енергетичний комплекс, важке машинобудування), і лише 5 % - за рахунок п'ятого та шостого технологічного укладу (електроніка, обчислювальна техніка, волоконно-оптична техніка, інформаційні послуги, програмне забезпечення, телекомунікації, біотехнології тощо). Як наслідок, існуюча деформована структура національної промисловості (як основи національного виробництва України) породжує системні проблеми та структурні дисбаланси розвитку національного господарства, у тому числі [2, С. 73-75]:

- економіка України остаточно набула рис монополізованої, неконкурентоспроможної, жорстко орієнтованої на сировинний (та напівфабрикатний) експорт продукції національної економіки у межах якої консервується технологічна відсталість (третій, максимум – четвертий технологічний уклад), що вимагає негайного запровадження структурних змін;

- промисловість України виробляє товари з низьким вмістом доданої вартості, що консервує хронічну технологічну відсталість та зменшує рентабельність виробництва (за період 2003-2011 рр. середній показник рентабельності промислових підприємств в Україні не перевищував 3-6 %), а низька рентабельність, у свою чергу, обумовлює зростання ризиків збитковості промислових підприємств (в Україні, у середньому, понад третина промислових підприємств є збитковими) [6, С. 33-40];

- низька рентабельність та збитковість промислових підприємств обумовлює бажання власників максимізувати прибутки, у т.ч. шляхом «заморожування» заробітної плати, скорочення соціальної допомоги працюючим, здійснення перегляду трудового законодавства у бік збільшення прав працедавців та скорочення прав найманих робітників. Все це призводить до консервації такого явища як «бідність працюючого населення».ю зростання соціальної нерівномірності та майнової диференціації, зростання безробіття (у т.ч. серед молоді) що може збільшити ризики настання соціальних потрясінь у суспільстві;

- наявна структура промислового виробництва консервує експортну орієнтацію національної економіки та її сировинну спеціалізацію, що ставить Україну у залежність від кон'юнктурних коливань на світових ринках сировини та напівфабрикатів. Так, за підсумками 2011 року понад дві третини українського експорту становили товари сировинної групи: понад 33 % експорту – чорні метали та вироби з них; понад 15 % – мінеральні продукти (переважно – сировина); майже 13 % – сільськогосподарська продукція рослинного походження (зерно, олія, рапс та ін.); майже 9 % – продукція хімічної промисловості (переважно добрива) [7];

- зростає залежність національної економіки від критичного імпорту енергоносіїв (газ, нафта) які, насамперед, є сировиною для виробництва металургійної та хімічної промисловості. Отже, формується «замкнене коло» – Україна постійно сплачує за енергоресурси, які, переважно, споживають металургійні та хімічні підприємства, енергетичний сектор та ЖКГ. Так, к 2011 році в Україні було закуплено газу на суму 14,1 млрд. дол. США; нафти – на суму 4,3 млрд. дол. США (що становило понад 35 % імпорту, а у вартісному вимірі – 18,4 млрд. дол. США) [7]. Лівову частину закуплених енергоносіїв в Україні використовували для виробництва енергії, яка у якості сировини забезпечує виробництво металургійного та іншого виробництва продукції експортного призначення. Отже – нарощування експортних поставок традиційних товарів з України автоматично призводить до нарощування імпорту газу та нафти. Поряд з цим, прибутки, отримують приватні інституції, а борги за спожиті паливно-енергетичні ресурси та зростаючу залежність українського виробництва від критичного імпорту (газ та ін.) диверсифіковано розподіляються на всіх суб'єктах господарювання. Зокрема, це стосується й пропозиції щодо підвищення цін на газ для населення (що є однією з базових вимог МВФ для подовження кредитування України);

- з кожним роком Україна все більше відчуває гостру нестачу товарів народного споживання (національного виробництва) на внутрішньому ринку країни. це стосується як товарів народного споживання (товарів легкої промисловості, побутової хімії, будівельних матеріалів, предметів гігієни, навіть окремих продуктів харчування тощо), так і тих товарів, що можуть піти на потреби нової індустріалізації (наприклад, продукції металургійного виробництва) і що у достатній кількості виробляються в Україні. Так, Україна посідає восьме місце у світі (після Китаю, Японії, США, Індії, Росії, Південної Кореї, Німеччини) за обсягами виробництва сталі (за підсумками 2011 р. в Україні було вироблено понад 35,3 млн. тонн сталі). Водночас, понад 68 % виробленої сталі Україна експортує (24 млн. тонн). що обмежує можливість використання сталі вітчизняного виробництва на потреби розвитку внутрішнього ринку, на потреби технічної модернізації та технічного переоснащення національного виробництва (для порівняння: Китай, що здійснює сьогодні технологічне переоснащення національного виробництва – експортує лише 4 % від виробленої сталі; Японія – не більше 30 %; у колишньому СРСР вивозилось не більше 34 % виробленої сталі – а все інше спрямовувалось на модернізацію та технічне переоснащення економіки країни) [8, С. 4-7];

- дисбаланси щодо експорту – імпорту породжують для України хронічну проблему – від'ємного торговельного балансу (перевищення імпорту над експортом). Так, за 2011 р. від'ємне сальдо торговельного балансу становило 14,2 млрд. дол. США, а у 2012 р. – понад 15 млрд. дол. США. Така ситуація робить економіку України надзвичайно вразливою до ризиків глобалізації та до стрибкоподібних коливань кон'юнктури на світових ринках сировини та напівфабрикатів [7];

- для успішного вирішення проблем забезпечення сталого розвитку української економіки, уряд традиційно вдається до запозичень коштів (у т.ч. і до зовнішніх запозичень). Наприкінці 2009 р. державний борг України становив 308 млрд. грн.; наприкінці 2012 р. – 500 млрд. грн.; прогноз на 2013 р. – державний борг зросте щонайменше на 136 млрд. грн. Адже тільки на обслуговування та погашення частини державного боргу України впродовж 2013 р. потрібно щонайменше 101 млрд. грн. (а очікувані доходи державного бюджету України у 2013 р. – 362 млрд. грн.) [7].

При цьому, в Україні на низькому рівні знаходиться інноваційна діяльність підприємств, що потребує структурних змін. Так, за даними Державної служби статистики України [7] у 2011 р. інноваційною діяльністю в промисловості займалися 1679 підприємств, або 16,2 % загальної кількості обстежених промислових (у 2010 р. – 1462 підприємств, або 13,8 %). Вищою за середню в Україні частка інноваційних підприємств була серед підприємств із виробництва коксу та продуктів нафтоперероблення (34,9 підприємств виду діяльності), машинобудування (24,5 %), а також хімічної та нафтохімічної промисловості (24,0%); у розрізі регіонів – на промислових підприємствах Запорізької, Івано-Франківської, Миколаївської, Одеської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської, Чернівецької, Чернігівської областей, міст Києва та Севастополя. Кількість підприємств, що впроваджували інновації, та питома вага їх у загальній кількості промислових підприємств представлена на рис. 3.

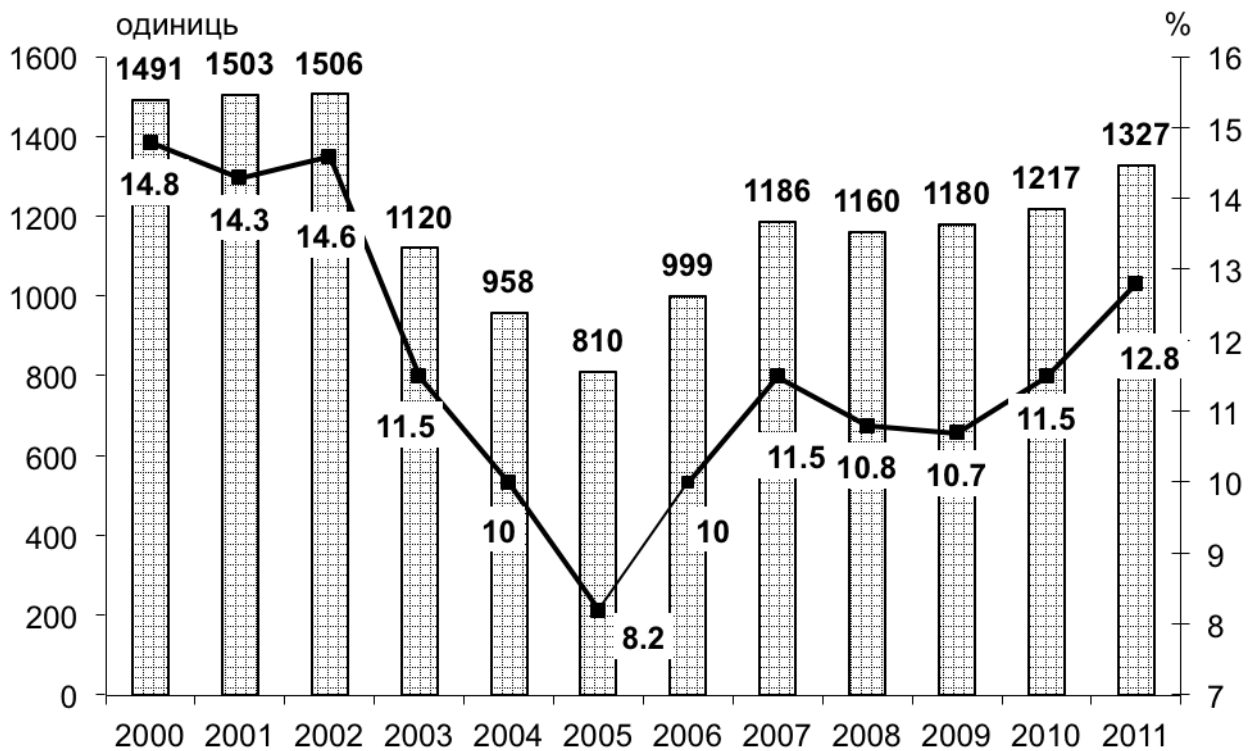


Рис. 3. Кількість підприємств, що впроваджували інновації, та питома вага їх у загальній кількості промислових підприємств*

* Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Як наслідок потенціал вітчизняної науки підприємствами повною мірою не використовуються, а розробки науково-дослідних установ не знаходять свого споживача. Загалом, у розвитку науково-технічного потенціалу України, на думку вчених [3, С. 459], спостерігаються такі тенденції:

- зниження якісного рівня науково-технологічного потенціалу;
- реструктуризація галузевого складу національної економіки, орієнтація на сектори з низькою наукоємністю, що призвели до різкого падіння попиту на наукову продукцію, проектно-дослідницькі роботи та інноваційну діяльність;
- домінування відомчої системи організації науки від макро- до мікрорівнів;
- переешоди для міжгалузевої наукової кооперації, створення і поширення технологій та інновацій;
- адміністративні принципи розподілу ресурсів у сфері науки на всіх рівнях;
- відомчий контроль інноваційних процесів у галузях, особливо на стадіях розроблення, які представлені специфічними формами інституцій (НДІ, КБ, проектний інститут, дослідне виробництво);
- більшість наукових організацій, незважаючи на підпорядкованість міністерствам є самостійними;
- залишаються незмінними підвалини інституційної будови сфери науки – інституційні зміни, пов'язані зі створенням нових наукових організацій не спрямовані на зміцнення наукової бази підприємств та ВНЗ;
- заводська наука традиційно посідає незначне місце в інституційній структурі науки, що відбивається на інноваційній активності підприємств;
- підтримується дисбаланс стимулів між науковою та інноваційною діяльністю, особливо в частині пільгового оподаткування.

Крім того, учасниками парламентських слухань на тему: «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів», що відбулися 17 червня 2009 року, було зазначено, що інноваційний розвиток в Україні стримують, зокрема, такі системні чинники [9]:

- відсутність прийнятих на довгостроковий період стратегій сталого соціально-економічного, науково-технологічного, інноваційного розвитку країни та пов'язаної з ними послідовної зовнішньої і внутрішньої економічної політики;
- незавершеність процесів перерозподілу власності: набуття власності шляхом приватизації домінує над іншими можливими економічними механізмами, у тому числі тими, що пов'язані з капіталізацією одержаного прибутку;
- сформованість світового ринку високотехнологічних товарів і послуг, на якому Україна як суб'єкт не в змозі забезпечити належним чином свою присутність;
- переважання галузевого принципу в управлінні інноваційною сферою над загальнодержавним.

Таким чином, сучасний стан розвитку інноваційної діяльності в Україні не сприяє розширеному відтворенню підприємств, їх розвитку на інноваційній основі, що у свою чергу не дозволяє перейти економіці країни на вищий рівень технологічного укладу та нарощувати виробництво конкурентоспроможної на ринку продукції. Існуючий механізм економічного розвитку держави не сприяє формуванню конкурентоспроможних

секторальних точок росту, спрямованих на подолання структурних дисбалансів національного господарства, сировинного характеру виробництва експортоорієнтованої продукції.

Висновки. Системні проблеми соціально-економічного розвитку, що накопичила на сьогодні Україна, мають об'єктивну основу – деформовану структуру промисловості та національної економіки, структурні дисбаланси формування та розвитку основних пропорцій розвитку національного господарства [2, С. 75]. З огляду на це, економічна політика держави повинна в подальшому спрямовуватися на сталій розвиток національного господарства на основі всебічного впровадження інноваційної, переведенню вітчизняних підприємств на вищий рівень технологічного розвитку та виробництва ними продуктів з більшою часткою доданої вартості, що будуть конкурентоспроможними як на внутрішньому, так і зовнішніх ринках а також стимулювання зростання частки сфери послуг у структурі національної економіки.

Список використаних джерел:

1. Структурні зміни та економічний розвиток України : монографія / [Гесць В.М., Шинкарук Л.В., Артёмова Т.І. та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук Л.В. Шинкарук ; НАН України ; Ін-т екон. прогнозів. – К., 2011. – 696 с.

2. Державне регулювання реалізації економічного потенціалу України в умовах глобалізації : монографія / за заг. ред. Л.А. Кравченко. – Сімферополь : ПП «Підприємство Фенікс», 2013. – 312 с.

3. Структурні реформи економіки: світовий досвід, інститути, стратегії для України : монографія / О.І. Амоша, С.С. Аптекарь, М.Г. Білопольський, С.І. Юрій та ін.. – ІЕП НАН України, ТНЕУ МОНМС України. – Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2011. – 848 с.

4. Бернар Ив, Колли Жан-Клод. Толковый экономический и финансовый словарь : в 2-х т. – Т. 2. – М. : Международные отношения, 1994. – 784 с.

5. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2012. – 256 с.

6. Кіндзерський Ю. Проблеми розвитку промисловості та розбудови ефективної промислової політики в Україні / Ю. Кіндзерський // Економіст. – 2012. – № 10. – С. 33-40.

7. Офіційний сайт Державної служби статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua/>

8. Олешко А.А. Концептуальні засади антикризового регулювання національної економіки / А.А. Олешко // Економіка та держава. – 2012. – № 9. – С. 4-7.

9. Про проведення парламентських слухань на тему: "Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів" : Постанова Верховної Ради України від 17.02.2009, № 965-VI // Голос України. – 2009. – № 33. – 24 лют.